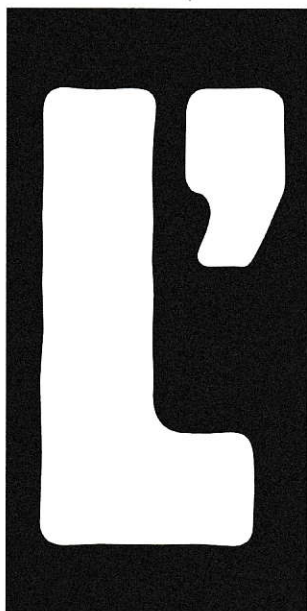

Maria Bonet Donato

HERETGIA CÀTARA DES DE L'ORTODÒXIA

El contra catharos d'Eckbert de Schönaue

Causas i desenvolupament de les heretgies al segle XII

El terme heretgia és un concepte negatiu que s'aplica per contrast o contradicció amb l'ortodòxia, i a l'Occident medieval significà dissident o contrari a l'Església. Entre els segles XI i XIII proliferaren les heretgies a un nivell sense precedents, en ocasions amb una notable base social, i entre elles destaca el dualisme càtar o albigès. La falta de fonts pròpies és un dels problemes fonamentals per conèixer la seva filosofia i desenvolupament, que s'ha resolt, en part, amb la literatura produïda pels seus detractors i les actes inquisitorials.¹ Per això oferirem una aproximació a un d'aquests textos: els *Sermones contra catharos* d'Eckbert de Schönaue, monjo de Renània, que es considera la primera temptativa d'una exposició completa i d'una confrontació sistemàtica de les idees dels càtars renans al segle XII, tot situant-nos en el preàmbul de la seva gran difusió.²

En la plena edat mitjana el món feudal va patir canvis transcendentals com la transformació econòmica basada en l'expansió del sector agrari i la reactivació mercantil; un procés de diversificació social amb el naixement de la burgesia; i la consolidació de les primeres monarquies feudals occidentals. L'espiritualitat també es transformà amb l'aparició de nous moviments dins i fora de l'ortodòxia, com les peregrinacions o les croades i les heretgies, respectivament. En ambdós casos, es desenvolupà una religiositat laica "interclassista", i a vegades allunyada de l'església institucional, la qual, renovada des de la Reforma, pretenia recuperar el monopoli d'allò sagrat; i començà a marginar els laics de la vida religiosa.³ En aquest context es desenvoluparen les heretgies.

És possible diferenciar dos grans corrents herètics al segle XII, tot i que ambdós coincidien en el rebuig de la salvació per mediació de l'Església, de l'acceptació d'alguns sagraments i, en definitiva, del sacerdocí. El primer, en el qual trobaríem els *umiliati* o els valdesos, volia recuperar l'esperit de l'evangelí en l'activitat mundana, sobretot la pobresa, però no atacava els fonaments dogmàtics catòlics. El segon corrent, més extrem, es correspon a una sèrie de grups càtars, que des de 1140 perseguïen renovar el cristianisme amb la filosofia dualista, és a dir, la comprensió del món com a conseqüència de la lluita permanent entre el bé i el mal. Per tant, es tractava de replantejar el cos doctrinal de l'Església, que segons ells havia amagat la veritat revolucionària de l'evangelí. Hi havia dues postures dins del catarisme que es corresponien a explicacions diferents sobre la creació: l'una, partidària d'un dualisme radical, per a la qual el món era obra del diable i l'altra, monarquiana o moderada, segons la qual aquest el creà amb elements preexistents.⁴ Alguns autors consideren que l'especulació o explicació dualista era conseqüència de les seves exigències religioses i morals, i no causa.⁵

La major exigència espiritual dels laics és precisament una de les causes concretes de la difusió del catarisme al segle XII.⁶ Com en altres moviments religiosos, aquesta també va obrar com a vehicle d'expressió de problemes socials, econòmics i fins i tot polítics. Alguns dels nous grups socials, jornalers, burgesos i també els oprimits, van trobar en el dualisme la manera de diferenciar-se dels altres i, en definitiva, el lloc anhelat en una nova societat. Així, la revolta social i l'esperança religiosa es confonien. A més a més, els homes de negocis buscaven la seguretat que l'Església

no els podia proporcionar en considerar la seva activitat pecaminosa.

És possible confirmar l'heterogeneïtat social dels càtars del nord en les poques referències d'Eckbert, i també la presència dels nous grups socials, com els teixidors –autèntica avantguarda de la reactivació artesanal. Qualificà els càtars com a *plebs angulosa*, que és un terme genèric, però al·ludeix a un nivell social no acomodat. Les mencions a la seva ignorància contrasten amb el bon coneixement de la Bíblia que els atribuïa, la qual cosa mostra la diversitat d'un moviment que afectaria des de les capes baixes fins a determinats grups privilegiats –únics lectors de l'època.⁷ La mateixa biografia d'Eckbert confirma que la predicació dels càtars amb voluntat de convertir arribava fins i tot a persones ben situades dins de l'estament eclesiàstic, com ell quan era canonge de Bonn. Cal imaginar que els seus interlocutors parlaven un llenguatge apropiat a l'hora de plantejar una empresa tan ambiciosa. Ell mateix, lluny d'entendre que era un moviment de determinats sectors socials, afirmava que “és un càncer estès per tots els membres del cos de Crist” i que, segons la visió organicista de la societat cristiana permetria entendre un ampli abast de l'heretgia.⁸

L'heretgia càtara al segle XII

L'origen del catarisme és oriental de l'àmbit bizantí, on cap a l'any 1000 s'havia difós una modalitat moderada coneguda com a bogomilisme. Aquest i altres corrents de dualisme radical van influir en la seva propagació gradual a Occident, on es desenvolupà en tres períodes. El primer, entre 1000 i 1030, en què els seus seguidors de Xampanya, Aquitània, Tolosa, Orleans, Flandes, Ravenna, Monteforte i altres plantejaren divergències fonamentals respecte al dogma i sagraments catòlics així com a la renovació dels clergues.

El segon període de gran expansió de l'heretgia és el segle XII, quan el seu seguidor s'identificà amb el pur o *ketzer* –càtar a Alemanya– i es va estendre a Aquitània, Orleans, Xampanya, Flandes, la Vall del Rin, i en determinades ciutats d'Itàlia amb tradició antipontifical –com Viterbo, Vicenza i Spoleto. La difusió va ser també important al Lluenguadoc, on la notable reactivació econòmica, el poc èxit de la reforma i la diferenciació idiomàtica relacionada amb una protonacionalitat alentaren el procés d'expansió i radicalització des del concili de Saint-Fèlix de Caraman (1167), així com la transcendent consolidació al XIII. Aquest va ser el darrer període càtar i el més important, perquè arribà a la màxima expansió, sobretot al sud de França. Les regions esmentades, marginals a la formació de les noves monarquies, tenien unes caracterís-

tiques comunes com eren la gran reactivació mercantil i artesanal –en especial del sector tèxtil–, el desenvolupament urbà i la notable densitat de població.

És possible conèixer el contingut ideològic i les activitats dels càtars alemanys de la Renània precisament pels sermons d'Eckbert de Schönau (1120–1184)⁹, on la persecució culminà amb el suplici de la foguera per a alguns seguidors –1143, 1163. Al nord d'Europa el moviment fracassà definitivament, i s'ha explicat la seva desaparició per les causes següents: la contestació popular, la qualitat dels detractors i l'aliança dels diversos poders laics i eclesiàstics per acabar amb ell.¹⁰ Pensem que els episodis de repressió en contra dels càtars, extremadament cruels, són una bona raó per entendre la seva ràpida extinció i també el secretisme dels heretges renans, que, segons Manselli, es devia al temor a l'antagonisme de la gent. Gairebé un segle després, els albigesos van ser eradicats amb mètodes similars per la Inquisició. A més a més, la utilització de la foguera permet qüestionar algunes idees ja citades, com el caràcter no radical del catarisme del nord o el rebuig del poble; que tenia, sens dubte, una funció instructiva en atemorir la gent i, per tant, suggereix que aquesta no devia ser tan hostil. Entenem que si l'heretgia hagués estat moderada i marginal, l'Església hauria procurat reconduir-la com va fer entre d'altres, amb una part dels valdesos.

Lelevada talla intel·lectual dels defensors de l'ortodòxia és palesa en la prosa d'Eckbert,

que emprà un discurs formalment elaborat, ben raonat i amb un mètode d'argumentació dialèctica que es correspon a la primera escolàstica de què va ser partícip.¹¹ Són nombrosos els arguments lògics com:

la fe sense obres és morta. Així vosaltres no teniu obres que es corresponguin amb la fe, per aquesta raó la vostra fe està morta, no és res. Per tant, els vostres sagraments no tenen efecte.

Ara bé, quan analitza els fonaments sobre els que cadascú aixeca la seva obra, afirma que Déu prova la seva solidesa amb el foc. L'exemple mostra l'ambigüitat d'Eckbert: del raonament a la justificació de la repressió de la foguera, expressada amb una metàfora.¹²

Els sermons es poden dividir en dos grups: el primer –de l'I al V– ataca els fonaments filosòfics i les actituds dels càtars, com el secretisme que contraposa al caràcter universal del catolicisme. En el primer d'aquests descriu l'heretgia, on mostra una realitat governada per dos principis, igual que les persones estan formades per les dues naturales: la bona, a l'ànima i la dolenta, a la carn.

En el segon grup –del V al XIII–, desenvolupa una crítica acurada de cadascuna de les "heretgies", bona part de les quals atacaven l'Església en rebutjar els seus sagraments i el sacerdocí.¹³ Així els càtars negaven el matrimoni perquè comportava la unió carnal, que era del domini del Mal; rebutjaven el baptisme dels infants i també el baptisme amb aigua.¹⁴ Segons Eckbert, els heretges batejaven amb foc, tot i que podria tractar-se d'una invenció de l'autor per reforçar la seva condemna amb una cruel ironia.¹⁵ També rebutjaven l'eucaristia, i argumentaven que el cos de Crist no era de carn vertadera, sinó una ombra buida de contingut que semblava carn.¹⁶

Els exemples esmentats il·lustren perfectament la necessitat dels heretges de diferenciar-se de l'Església, que implicava també un distanciament respecte a la societat. Així crearen les seves comunitats religioses amb certa jerarquia i una litúrgia específica i diferenciadora. En aquestes, hi havia una distinció fonamental entre els creients i els perfectes, que portaven una vida recta, ascètica, sense contactes amb allò material o el mal, i tenien la capacitat o el do de salvar els altres amb la simple imposició de mans realitzada durant la cerimònia del *consolamentum*. L'*archicatarus*, que es podria identificar amb el cap d'una o diverses comunitats presidia les cerimònies.¹⁷ A pesar dels paral·lèlismes respecte a l'Església, és evident que la pràctica i la teologia dels càtars eren més simplificades que la d'aquesta, cosa que explicaria la seva ràpida expansió entre la gent i la perduració en el temps.

Com a cloenda cal destacar que el catarisme del XII al nord, lluny de ser un moviment moderat, aïllat i minoritari, es manifestà amb

tota la complexitat i radicalitat que es donà en altres llocs, com el Llenguadoc, però la manca d'un contingut o suport polític, la ràpida reacció dels seus adversaris i la contundent repressió en van frenar irreversiblement la prolongació.

MARIA BONET DONATO

Notes

¹ El tema del catarisme, molt de moda en les darreres dècades, ha generat una abundant producció historiogràfica, encara que són pocs els estudis ressenyables per les seves aportacions originals. Entre els més interessants cal destacar els llibres de LABAL, Paul. *Los cátaros: herejía y crisis social*. Barcelona, Crítica, 1984; RUNCIMAN, Steven. *Le manichéisme médiéval*. Paris, Payot, 1972; MANSELLI, Raoul. *L'eresia del male*. Morano editore, 1980; LE ROY LADURIE, Emmanuel. *Montaillou. Aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid, 1978. Altres treballs d'abast més general, útils també per conèixer aquest tema són, CHON, Norman. *En pos del milenio*. Madrid, Alianza, 1985, pp. 50 i ss.; GRUNDMANN, Herbert. *Movimenti religiosi nel Medioevo*. Bolonya, Il Mulino, 1974 pp. 42-65; i MITRE, Emilio; GRANDA, Cristina. *Las grandes herejías de la Europa cristiana (380-1520)*. Madrid, Istmo, 1985, des de la p. 121.

² L'autor conegué personalment els heretges i es preocupà de donar-ne una versió rigorosa i documentada. Hem consultat els sermons a *Bibliothecae patrum et auctorum ecclesiasticorum*, Paris, 1610, pp. 852-892. Hi ha altres edicions, i Manselli ha estat gairebé l'únic que ha estudiat amb deteniment aquesta font, considerada de primer ordre –p. 321–, "Ecberto di Schönaue e l'eresia catara in Germania alla metà del secolo XII", *Arte e Storia. Studi in onore di Lionello Vicenti*. Torí, 1965, pp. 311-358.

³ Una original síntesi del tema a FACI, Javier. "crisis espiritual y reforma eclesial (ss. XI-XIII)" a: *Las crisis en la historia*. Salamanca, 1995, pp. 21-31.

Aclariment a l'article "Els diluvis a l'edat moderna"

El nostre bon amic José Sánchez Real en el seu treball "Els diluvis a l'edat moderna" publicat en aquesta revista, en el seu número 21 (conegut el juny de 1997), pàgines 14-17, ens honora citant els nostres noms deu vegades!

El més sorprenent del cas és que ens cita per unes dades que no són aportació nostra i que no utilitzem en l'article a què fa referència el Sr. Sánchez. En concret, es tracta de les dates de pluges torrencials de Tarragona capital segons les actes municipals aportades pel qui fou eminent catedràtic de la Universitat de Barcelona, el malaguanyat doctor Alben-tosa, excel·lent climatòleg, publicades per aquest en la revista *Universitas Tarraconensis*, vol. IV, Tarragona 1981-82, és a dir, en l'òrgan editorial de la màxima institució científica de Tarragona en aquells moments.

El paràgraf que tanta atenció ha merescut per part del Sr. Sánchez és el següent: "Sobre Tarragona en aquesta època tenim el valuós testimoni de les actes municipals de l'ajuntament tarragoní, en elles s'hi contemplen les següents pluges torrencials: 11-IX-1700 (...) 20-XII-1799. Nota 7 L. M. Alben-tosa Sánchez, 'La importància...'. En total, cinc ratlles i una nota bibliogràfica, sense cap altra consideració en tot l'article a les esmentades xifres, article dedicat de forma monogràfica a la indústria paperera de la Riba, de 33 pàgines, que va obtenir el I Premi Històric-Geogràfic Josep Iglésias convocat per la revista *El Brugent* l'any 1988. Que el lector jutgi si aquesta escueta cita es correspon amb les paraules de conclusió del Sr. Sánchez: "Com a conseqüència no es poden utilitzar els treballs d'Alben-tosa i Grau i Puig sinó com a indicatiu, sense cap més valor".

En realitat, el nostre treball dedica un breu apartat (4 pàgines) a parlar de l'efecte dels aiguats sobre els molins i el riu Francolí –sense ànim d'exhaustivitat– a partir del llibre de l'administració del molí paperer de la Riba propietat de la comunitat de preveres d'Alcover (conservat a l'Arxiu Històric Arxidionès de Tarragona), i complementat amb dades extremes de diversos manuals notariais conservats a l'Arxiu Històric de Tarragona (notaries de Tarragona, Ulldemolins i Montblanc), a l'Arxiu Històric Comarcal de Valls i a l'Arxiu Parroquial de Montblanc. Mercès al buidatge de les fonts contemporànies aportem notícia de diferents aiguats de l'últim quart del segle XVIII a la zona d'estudi, alguns dels quals coincideixen amb els que el Sr. Sánchez descriu per a Tarragona, com els del 1779, 1787 i 1792. Aquestes dades inèdites sobre la Riba, però, sembla ser que no varen interessar a l'esmentat senyor, que no les considera en el seu article, tot i ser coincidents. I és que ell se cenyeix a un sol indret, Tarragona capital, i a una sola font –la mateixa que treballà el Dr. Alben-tosa–, les actes municipals. Li recordem que no només en la investigació històrica és vàlid l'estudi d'una font original, sinó que té major valor la comparació entre diferents referències documentals i bibliogràfiques.

A la vista de tot l'explicat, no entenem el perquè de la seva atenció envers la nostra persona, a no ser la coneixença personal que mantenim fa molts anys, que li han fet veure coses que no són i ens ha volgut donar publicitat gratuïta. Gràcies, però ja sap que som molt modestos i humils i no necessitem cap mena de promoció.

Abans d'acabar deixeu-nos, però, fer una referència als responsables de la revista editora. Si bé és cert que l'autor és el responsable de l'article, no ho és menys que podrien haver-se assabentat amb certesa de la veracitat de les paraules del Sr. Sánchez. Els qui ho traduïren –el Sr. Sánchez escrigué l'original en castellà, com té costum– i els qui ho llegiren, cone-guts nostres, havien de restar sorpresos per la nostra omnipresència en l'article. O no ho van estar? O també ens volien fer un favor?

J. M. T. GRAU I PUJOL I ROSER PUIG I TÀRRECHS

⁴ Segons Eckbert, per als càtars els principis del bé i del mal existien en l'eternitat, i Déu i diable crearen l'univers: *Maniqueus duo esse rerum principia dixit...Duas naturas fuisse dicunt ab aeterno contrarias...unam bonam et alteram malam...*, op. cit., p. 833. La seva explicació escapa a les dues fórmules del seu temps, però és més propera a la monarquiana. Segons MANSELLI, R. Eckberto..., ell havia identificat la filosofia del catarisme del seu temps amb el maniqueisme atacat per sant Agustí i, per tant, l'explicació del contingut ideològic de l'heretgia estaria contaminada pel del maniqueisme, p. 321. A pesar d'aquesta precisió, Manselli sosté que el catarisme atacat per Eckbert era moderat, contrastant amb THOUZELLIER, Christine. "Hérésie et Croisade au XIIe siècle" a: *Revue d'Histoire ecclésiastique*, 49 (1954), pp. 855-872, per qui era radical.

⁵ GRUNDMANN, H. op. cit., p. 42.

⁶ En canvi MANSELLI, R. *L'eresia...*, afirma, amb cert menyspreu, que l'heretgia està feta de naturalesa instintiva i sentimental.

⁷ ECKBERTO, op. cit., sobre el seu ofici com a teixidors, afirma que a la Gàl·lia se'ls coneixia per *texerant: ab usu texendi appellat*, és a dir, els qui teixeixen, p. 831. La importància de la difusió entre els artesans tèxtils es confirma quan diu que prediquen als tallers tèxtils: *predicaverunt non in angulis, non in cellaris aut textrinis*, p. 835. Una de les referències a la incultura és *rusticani idiotae et illiterati*; al coneixement religiós, *exercitatus habent sensus in scripturis sanctis*, p. 833; i plebeus, p. 834.

⁸ ECKBERTO, op. cit., p. 831, on explica el motiu que l'impulsa a escriure el sermó: *Nam sermo eorum script ut cancer et quasi lepra...longe lateque discurret, pretiosa membra Christi contaminando*. El Papa Alexandre III també va identificar l'heretgia amb el càncer al concili de Tours de 1163.

⁹ En l'edició consultada consta la data de 1160, però MANSELLI, R. *Eckbert...*, p. 325, argumenta de forma convincent que es redactaren el 1163.

¹⁰ Segons LABAL, P. op. cit., pp. 74-78 i MANSELLI, R. *Eckbert...*, p. 321, la gent del poble va empenyer els càtars a la foguera. R. Manselli mostra la qualitat intel·lectual i la passió dels qui van contestar dialècticament als càtars, "Amicizia spirituale ed azione pastorale nella Germania del secolo XII: Ildegarde de Bingen, Elisabetta ed Eckbert di Schönaue contro l'eresia catara", *Studi e materiali di storia della religione*, 38, 1967, pp. 302-313.

¹¹ Entre 1140 i 1146 estudià a París, on va tenir Adam de Balsham, un dels primers comentaristes d'Aristòtil, com a professor. Això explica la seva formació dins del primer moviment escolàstic. Per a la seva interessant biografia vegeu: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. 14, París, 1960, pp. 1471-1475.

¹² ECKBERTO, op. cit. p. 839, i pp. 867-868 per a la prova divina de foc: *...uniuscuiusque opus quale sit ignis probabit*.

¹³ La defensa del sacerdoci és a ECKBERTO, op. cit., pp. 871-882.

¹⁴ ECKBERTO, op. cit., pp. 840-847 en contra del matrimoni: *Nam doctrina vestra prohibet nubere...*, pp. 851-858 pel bateig dels infants, i pp. 858-861 *contra quintam haeresiam de baptismo aquae*. Una altra de les heretgies que denuncià Eckbert era la relativa a la prohibició del consum de carn. Per als càtars, la carn s'originava amb la unió carnal i, a més a més, era obra del diable, pp. 850-851.

¹⁵ *...Nam baptizandum quidem esse hominem dictis...non autem in aqua sed in igne...*, p. 859, que basaven en l'evangeli de sant Joan; i MANSELLI, *Eckbert...*, p. 321, per la possible tergiversació del cronista.

¹⁶ ECKBERTO, op. cit., pp. 882-889, *...Infamati estis et de hoc, quod de corpore et sanguine Domini nostri Iesu Christi non eam fidem habeatis, quam Ecclesia Catholica confitetur...*

¹⁷ ECKBERTO, *ibidem*, p. 843: *et neminem salvari posse, nisi purgatus fuerit per orationes et sanctificationes eorum, qui inter vos perfecti vocantur*. Per primera vegada se'ls coneix com a perfectes. Sobre el càrrec de l'arxicàtar, p. 859.